

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Περιοδική έκδοση ιστορικῶν σπουδῶν

Α. ΚΑΖΗΔΑΝ, Τό Βυζάντιο στὸν μεσαιωνικό κόσμο □ Κ. ΠΙΤΣΑΚΗΣ, Καλλιγᾶς καὶ Ἀρμενόπουλος □ Φ. ΗΛΙΟΥ, Ἡ πατριαρχική καταδίκη τοῦ Ρήγα □ ΛΥΔΙΑ ΠΑΠΑΔΑΚΗ, Ἑλληνικοὶ πολιτιστικοὶ σύλλογοι □ Σ. ΚΑΡΑΒΑΣ, Μαρτυρίες ἐλλήνων ἀπεσταλμένων γιὰ τὴ Μακεδονία □ Δ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Οἰκογένεια καὶ φορολογικὲς καταστιχώσεις στὸ Αἰγαῖο □ Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, Ἀστικά διατροφικά πρότυπα □ Δ. ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΠΟΥΛΟΣ, Ἑλληνες ἐθελοντές στὸν ἰσπανικό ἐμφύλιο □ ΛΙΝΑ ΒΕΝΤΟΥΡΑ - Β. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗΣ, Ἑλληνες μετανάστες στὸ Βέλγιο □ ΛΙΛΙΑΝ ΜΗΤΡΟΥ, Ἡ πρόσβαση στὰ ἀρχεῖα □ Μ. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ὀμηρική καὶ θουκυδίδεια θάλασσα □ Π. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, Ἐπτάνησος καὶ Κύπρος □ Ε. ΜΑΤΘΙΟΠΟΥΛΟΣ, Τὸ Λεξικό Ἑλλήνων Καλλιτεχνῶν □ ΠΟΠΗ ΠΟΛΕΜΗ, Ἡ ἐλληνική νεολαία στὶς ἀνατολικὲς χῶρες □ ΧΡΟΝΙΚΟ: Μνήμη Ἀλεξάνδρου Καζντάν, Ἀρχεῖο Λέανδρου Βρανούση □ ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ: Α. Πολίτης, Πηνελόπη Στάθη, Λίζυ Τσιριμώκου, Εὐη Καρούζου

27

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
ΜΕΛΙΣΣΑ

ΝΑΥΑΡΙΝΟΥ 10, 10680 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 3611692, FAX. 3600865
ΓΡΑΦΕΙΑ: ΣΚΟΥΦΑ 77, 10680 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 3511692, 3638921

Οικογένεια και φορολογικές καταστιχώσεις στά νησιά του Αιγαίου κατά την όθωμανική περίοδο

Είναι, νομίζω, δύσκολο νά αποκτήσουμε εύκρινη εικόνα γιά τό μέγεθος τής οικογένειας στά νησιά του Αιγαίου πρίν από τόν 19ο αιώνα τόσο από απογραφικού τύπου μαρτυρίες όσο καί από άλλου χαρακτήρα τεκμήρια πού παρέχουν πληθυσμιακά στοιχεία. Οί πηγές όσον αφορά τό θέμα αυτό είναι έξαιρετικά πτωχές. Οί απογραφές πού διαθέτουμε χάρη στούς Βενετούς γιά περιοχές –όπως ή Πελοπόννησος ή τά Έπτάνησα– πού βρέθηκαν υπό τήν κυριαρχία τους, έδω άπουσιάζουν. Οί μαρτυρίες τών περιηγητών, παρότι είναι συχνά έπισφαλείς ή καί παραπλανητικές, προσφέρουν κάποιες γενικές πληροφορίες πού νομίζω, όμως, ότι δέν είναι δυνατόν νά αξιοποιηθούν γιά ακριβείς μετρήσεις. Οί έκθέσεις τών κατά καιρούς άποστολικών άπεσταλμένων καί ιερωμένων πρός τό Βατικανό είναι συχνά λεπτομερείς, αλλά άποσπασματικές, άφορούν κατά κύριο λόγο τόν καθολικό πληθυσμό τών νησιών καί κατά κανόνα είναι άδύνατο νά διασταυρωθει ή άξιοπιστία τους. Άπομένουν όρισμένες όθωμανικές άπογραφές καί τά φορολογικά κατάστιχα τών κοινοτήτων τών νησιών. Τά τεκμήρια αυτά όμως συντάχθηκαν γιά νά έξυμπεριτήσουν φορολογικές καί όχι δημογραφικές ανάγκες, καί συνεπώς ή λογική σύνταξής τους ύπακούει σέ αυτές κυρίως τίς έπιταγές. Παρόλα αυτά νομίζω ότι από τά φορολογικά κατάστιχα προκύπτουν έμμεσα θέματα πού σχετίζονται μέ τήν οικογένεια, όρισμένα από τά όποια θά ήθελα νά θέσω στό κείμενο πού άκολουθει.

Άπό τά νησιά του Αιγαίου διασώζονται διάφοροι τύποι φορολογικών καταστίχων του 17ου, 18ου καί τών άρχών του 19ου αιώνα, πού συντάσσονταν

Τό κείμενο αυτό άποτελεί έπεξεργασμένη μορφή άνακοίνωσης πού παρουσιάστηκε στήν Έλληνο-Άυστριακή Συνάντηση μέ θέμα «Νέες μελέτες γιά τή δομή καί τήν όργάνωση τής οικογένειας», ή όποία πραγματοποιήθηκε στίς 3-4 Ιουλίου 1997, κατά τή διάρκεια τών «Σεμιναρίων τής Έρμούπολης 1997», πού όργανώθηκαν από τό ΚΝΕ/ΕΙΕ. Βασίζεται σέ έρευνα στό πλαίσιο του έρευνητικού έργου «Αιγαίο: Ιστορική μελέτη τών οικισμών καί άρχιτεκτονική τής κατοικίας», τό όποιο διεξάγεται στό Κέντρο Νεοελληνικών Έρευνών του Έθνικού Ίδρύματος Έρευνών.

Δημήτρης Δημητρόπουλος

από τις κατά τόπους κοινοτικές αρχές. Από τά κατάστιχα πού μās ενδιαφέρουν ἐδῶ ἢ πιό συνηθισμένη μορφή εἶναι ἐκείνη ὅπου καταγράφονται ὀνομαστικά οἱ φορολογούμενοι-ἀρχηγοὶ οἰκογενειῶν καί ὁ φόρος πού ἀναλογοῦσε σέ κάθε εἶδους φορολογική τους ὑποχρέωση. Ἡ κοινότητα λοιπόν, μέσω τῶν κατασιχώσεων καί τοῦ συστήματος τῶν φορολογικῶν μερίδων πού κάθε φορά ἐφάρμοζε, ἐπιδίωκε νά κατανεῖμει τό φόρο στους κατοίκους τοῦ νησιοῦ καί ὄχι νά καταγράψει τίς οἰκογένειες πού ζοῦσαν σέ αὐτό¹. Συνεπῶς ὅποια εἰκόνα τῶν πληθυσμιακῶν μεγεθῶν προκύπτει ἔμμεσα ἀπό τίς φορολογικές πηγές παρουσιάζει προβλήματα ἀξιοπιστίας, σύμφυτα μέ τό χαρακτήρα τους καί τούς λόγους σύνταξής τους. Ταυτόχρονα ὅμως τά τεκμήρια αὐτά ἔχουν ἕνα ἐξαιρετικό, ἀναντικατάστατο προτέρημα: ἀποτελοῦν συγχρονικές καταγραφές πού ἔγιναν ἀπό τίς ἴδιες τίς τοπικές ἀρχές, προκειμένου νά ἐξυπηρετηθοῦν οἱ ἀνάγκες τῆς συγκεκριμένης περιοχῆς.

Τά κοινοτικά φορολογικά κατάστιχα, ἐνῶ ἀκολουθοῦν ἐνιαία λογική, αὐτή τῆς κατανομῆς τῶν φορολογικῶν βαρῶν, παρουσιάζουν ἀπό τόπο σέ τόπο ἰδιαιτερότητες, οἱ ὅποιες ἀφοροῦν τόσο τόν τρόπο ἐπιμερισμοῦ καί καταγραφῆς τῶν διαφόρων φόρων ὅσο καί τίς ὀνομασίες τῶν τελευταίων. Ταυτόχρονα ὅμως εἶναι προσαρμοσμένα σέ μιά τοπική παράδοση καταγραφῆς πού φαίνεται νά δημιουργεῖται καί νά ἀκολουθεῖται ἀπό τίς ἀρχές κάθε νησιοῦ. Ἐπομένως τό κάθε ἐπιμέρους φορολογικό κατάστιχο ἀποτελεῖ ξεχωριστή περίπτωση καί ἀπαιτεῖ εἰδική ἐξέταση ὥστε νά ἐντοπιστοῦν οἱ ἐπιλογές τῶν κοινοτικῶν ἀρχόντων καί τῶν κατασιχωτῶν, νά ἀναδειχθοῦν οἱ σκόπιμες ἢ τυχαῖες παραλείψεις, νά κατανοηθεῖ δηλαδή τελικά ἡ ἐσωτερική λογική πού τό συνέχει.

Ἡ ὀθωμανική διοίκηση κατά διαστήματα προέβαινε σέ κατασιχώσεις, μέ σκοπό νά καταγράψει τόν φορολογούμενο πληθυσμό καί νά ὑπολογίσει τό φόρο πού ἀναλογεῖ. Δέν εἶναι ἀπόλυτα σαφές ἐάν οἱ κατασιχώσεις αὐτές προκύπτουν πάντοτε ἀπό πραγματική ἀπογραφή τοῦ πληθυσμοῦ ἢ ἐάν οἱ ὀθωμανοὶ ἀξίωματοῦχοι μεταφέρουν ἀπλῶς πληροφορίες πού τούς δίνουν οἱ τοπικοὶ κοινοτικοὶ ἀρχοντες². Πάντως οἱ κοινοτικές ἀρχές, μέ βάση τό πο-

1. Βλ. Σπ. Ἀσδραχάς, «Φορολογικές καί περιοριστικές λειτουργίες τῶν κοινοτήτων στήν Τουρκοκρατία», *Οἰκονομία καί νοοτροπίες*, Ἀθήνα 1988, κυρίως σ. 131-135, ὅπου ἀναλύεται μιά σχετική παρέμβαση τῆς κοινότητας Πάτμου.

2. Ὅπωςδήποτε ὅμως φαίνεται ὅτι ὑπῆρχαν περιπτώσεις χρηματισμοῦ τῶν ἀξιωματούχων τοῦ σουλτάνου ὥστε νά ἀποκρυβοῦν τά πραγματικά περιουσιακά στοιχεία τῶν φορολογουμένων. Χαρακτηριστικά εἶναι ὅσα ἀναφέρει στά ἀπομνημονεύματά του ὁ ἐπίσκοπος Μήλου-Κιμῶλου Α. Camilli, ἀναφερόμενος στήν ἀπογραφή τοῦ 1670: «Ἐγώ ὅμως ἐδωροδόκησα τούς ἐκτιμητάς καί χωρομέτρας τοῦ ἀξιωματοῦχου εἰς τρόπον ὥστε ἐφάνη μικρότερος ὁ ἀριθμός τῶν πῆχων καί οὕτω τά κτήματα δι' ἐγγράφου τοῦ Ταχτίργκη ἐπεβαρύνθησαν μέ φόρο μόνον 10 ρεαλίων ἑτησίως»: Β. J. Slot, «Καθολικά ἐκκλησιαστικά Κιμῶλου καί τῶν πέριξ νήσων», π. *Κιμωλιακά*, τ. 5, 1975, σ. 168.

Οικογένεια και φορολογικές καταστίχωσης στο Αιγαίο

σό πού είχε επιβληθεί, αναλάμβαναν κατόπιν νά επιμερίσουν τόν συνολικό φόρο στους κατοίκους καί νά μεριμνήσουν γιά τήν είσπραξη του. "Άλλωστε, ὅπως ἦταν φυσικό, ἡ ὀθωμανική ἐξουσία ἐνδιαφερόταν μόνο γιά τήν είσπραξη τῶν συνολικῶν ποσῶν καί ὄχι γιά τόν τρόπο ἐπιμερισμοῦ στά πρόσωπα, ἐπιδίωκε ὁμῶς καί νά μὴν γίνονται κραυγαλέες ἀδικίες, οἱ ὁποῖες θά ἀποτελοῦσαν παράγοντες κοινωνικῶν ἐντάσεων καί διαμαρτυριῶν.

Στά κοινοτικά φορολογικά κατάστιχα τῶν νησιῶν χρησιμοποιεῖται γιά τόν ἐπιμερισμό τοῦ φόρου ἓνα σύστημα φορολογικῶν μερίδων, ὅπου οἱ τελευταῖες χρεώνονται στό πρόσωπο πού θεωρεῖται ἀρχηγός τῆς οἰκογένειας καί προσδιορίζονται ἀπό τό ὄνομά του. Οἱ φορολογικές αὐτές μερίδες ἀποτελοῦν τοπική προσαρμογή στό ἐπίσημο ὀθωμανικό σύστημα φορολογικῆς κατανομῆς πού βασιζόταν στους χανέδες³. Οἱ χανέδες ὁμως ἐδῶ ἔχουν ἀπομακρυνθεῖ ἀπό τήν ἀρχική τους σημασία –αὐτή τῆς οἰκογενειακῆς ἐστίας– καί δέν ἀντιστοιχοῦν πάντοτε στόν πραγματικό ἀριθμό καί στή σύνθεση τῶν οἰκογενειῶν τοῦ τόπου. Ὁ ἀριθμός τῶν χανέδων –καί συνεπῶς τοῦ ἀντίστοιχου φόρου– πού ὄριζε ἡ ὀθωμανική διοίκηση ἦταν δεσμευτικός γιά τήν κοινότητα. Ἡ ἴδια ἡ κοινότητα ὁμως ἀναλάμβανε κατόπιν τήν κατανομή στό ἐσωτερικό τῆς τοῦ συνολικοῦ ποσοῦ πού εἶχε ἐπιβληθεῖ, χωρίς νά τηρεῖ ἀπόλυτα τίς ἐπίσημες ὀθωμανικές κατευθύνσεις γιά τόν κάθε ἐπιμέρους φόρο, ἰδιαίτερα μάλιστα ὅταν εἶχε ἐξασφαλίσει τήν κατ' ἀποκοπή (μακτοῦ) καταβολή τοῦ φόρου ἀπό αὐτήν⁴.

Οἱ πληροφορίες λοιπόν πού παρέχουν τά κοινοτικά φορολογικά κατάστιχα, ὅταν καταγράφουν δύο προσωπικούς φόρους πού πλήττουν τούς ἐνήλικους, τόν κεφαλικό φόρο καί τή σπέτζα⁵, δέν προσφέρονται γιά εὐθεῖες ἀνα-

3. Γιά τήν ἔννοια τοῦ χανέ καί τῆ σημασία του στόν ὑπολογισμό τοῦ πληθυσμοῦ στό νησιωτικό χῶρο βλ. Σπ. Ἀσδραχάς, «Νησιωτικές κοινότητες: οἱ φορολογικές λειτουργίες (I)», π. *Τά Ἱστορικά*, τ. 5, τχ. 8, 1988, σ. 4-10, ὅπου καί γενικότερη βιβλιογραφία. Ὁ ἴδιος ἐπισημαίνει ὅτι στά φορολογικά τεκμήρια τῶν νησιῶν οἱ χανέδες κρατοῦν τήν ἀρχική τους σημασία. Βλ. ἐπίσης γιά τό θέμα τῆ μελέτη τῆς Μαρία Todorova, *Balkan family structure and the European pattern. Demographic developments in Ottoman Bulgaria*, The American University Press, [1993], σ. 105-109.

4. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ ἀναδιανομή τοῦ φόρου πού φαίνεται ὅτι πραγματοποιεῖ μιά νησιωτική κοινότητα, αὐτή τῆς Σαντορίνης· βλ. σχετικά Evangelia Balta, «Le rôle de l'institution communautaire dans la repartition verticale de l'impôt: L'exemple de Santorin au XVIIe siècle», στόν τόμο *Problèmes et approches de l'histoire ottomane. Un itinéraire scientifique de Kayseri à Egriboz*, Κωνσταντινούπολη 1997, σ. 97-109.

5. Ἡ σπέτζα (ispence) θεωρεῖται ὡς τό ἀντίστοιχο τοῦ *resm-i cift* (δικαίωμα ζευγαριῶν) τῶν μουσουλμάνων, μέ τῆ διαφορά ὅτι, ἐνῶ ἡ σπέτζα εἶναι ἀπαραίτητη γιά ὅλους τούς ἐνήλικους ἄρρενες χριστιανούς, τό δεῦτερο ἦταν ἀνάλογο μέ τήν καλλιεργούμενη ἐπιφάνεια καί τῆ μορφῆ ἐργασίας ἐπί τῆς γῆς. Ἡ σπέτζα κατά κανόνα ἦταν σχετικά σταθερή, 25 akce γιά τούς ἄνδρες καί 6 akce γιά τίς χῆρες. Στή Λήμνο, στά 1490, ὁ κεφαλικός φόρος καί ἡ σπέτζα διακρίνονταν σέ 4 κατηγορίες: 25, 20, 15 καί 5 akce. Στήν Ἰμβρο, τό 1519, ἡ φορολογική ὑποχρέωση γιά τό χαράτσι καί τῆ σπέ-

Δημήτρης Δημητρόπουλος

γωγές στο μέγεθος τής οικογένειας. Θά θέλαμε νά σταθοῦμε λίγο σέ ἓνα παράδειγμα.

Πρόσφατα δημοσιεύθηκε ἓνα κοινοτικό φορολογικό κατάστιχο τής Ἐνδρου, τό ὁποῖο χρονολογεῖται στή 1721 καί ἐπιγράφεται «Νότα τίς σπέντζιες»⁶. Στά φύλλα τοῦ καταστίχου πού ἔχουν διασωθεῖ περιλαμβάνονται τά ὀνόματα 743 προσώπων καί οἱ φόροι πού ἀναλογοῦν στούς ἴδιους καί σέ ὅσα πρόσωπα ἐγγράφονται στή φορολογική τους μερίδα⁷. Οἱ ἐγγραφές εἶναι τοῦ τύπου: «φορολογούμενος καί παιδί (ἢ παιδιά)», «φορολογούμενος, παιδί (ἢ παιδιά) καί κοπέλι (ἢ κοπέλια)», «φορολογούμενος καί κοπέλι (ἢ κοπέλια)» ἢ σπανίως «φορολογούμενος καί ἀδελφός (ἢ ἀδελφοί)». Δέν εἶναι σαφές ἂν στόν ὄρο «παιδιά» πού χρησιμοποιεῖται στό κατάστιχο συμπεριλαμβάνονται τά ἀρσενικά καί θηλυκά τέκνα τοῦ καταγραφόμενου σέ αὐτό ἢ ἀποκλειστικά τά πρώτα. Δίπλα στό ὄνομα τοῦ φορολογούμενου δέν σημειώνεται ὅπως συμβαίνει σέ φορολογικά κατάστιχα ἄλλων νησιῶν— κάποιον χρηματικό ποσό πού ὑποχρεοῦται νά καταβάλει ὁ φορολογούμενος γιά κάθε ἓναν ἀπό τοὺς δύο φόρους, οὔτε οἱ διαβαθμίσεις στό φόρο πού βαρύνει κάθε φορολογούμενο ἀνάλογα μέ τήν οικονομική του κατάσταση, ὅπως κανονικά συνέβαινε μέ τόν κεφαλικό τουλάχιστον φόρο⁸. Ἀντίθετα σημειώνεται ὁ ἀριθμός τῶν

τῶν ἦταν: α' κατηγορία χαράτσι 40 *aske*, σπέτζα 25· β' κατηγορία χαράτσι 35, σπέτζα 15· γ' κατηγορία χαράτσι 30, σπέτζα 15· ἄγαμοι χαράτσι 15, σπέτζα 10 (βλ. σχετικά Σπ. Ἀσδραχάς, *Μηχανισμοί τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στήν τουρκοκρατία (1Ε-1ΣΤ' αἰ.)*, Ἀθήνα 1978, σ. 33 καί 278-279. Γιά τή σπέτζα βλ. ἐπίσης ἀναλυτικά Dušanka Bojanić-Lucać, «De la nature et de l'origine de l'ispensje», *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, τ. 68, 1976, σ. 9-30 καί J. Alexander, *Toward a history of Post-Byzantine Greece: The Ottoman Kánunnames for the Greek Lands, circa 1500 - circa 1600*, Ἀθήνα 1985, σ. 414-426.

6. Βλ. Δ. Πολέμης, «Περί τῶν φορολογικῶν τῆς Ἐνδρου κατά τό ἔτος 1721», π. *Πέταλον*, τ. 6, 1995, σ. 120-198.

7. Ὁ Δ. Πολέμης, στό ἴδιο, σ. 94 ἀναφέρει ὅτι τά ὀνόματα τοῦ καταστίχου εἶναι συνολικά 756. Στήν ἀρίθμηση πού συνοδεύει τά ὀνόματα τῶν φορολογουμένων στό κατάστιχο φθάνει μέχρι τόν ἀριθμό 757 (σ. 188). Ἡ ἄθροιση τῶν κατανομῶν μέ βάση τόν ἀριθμό τῶν χαρατζιῶν πού ἀναφέρει ὁ ἴδιος (σ. 96-97) δίνει 743 πρόσωπα. Στόν ἀριθμό αὐτό δέν ἔχει συμπεριλάβει 13 πρόσωπα, τῶν ὁποίων διαπιστώνεται ἡ ὑπαρξη, δέν διασώζεται ὅμως τό ὀνοματεπώνυμό τους καί ὁ φόρος πού ὑποχρεοῦνται νά καταβάλουν (σ. 97 καί 177).

8. Σύμφωνα μέ τήν ἐπίσημη ὀθωμανική ἐπιταγή, στόν κεφαλικό φόρο ὑπῆρχαν τρεῖς κλάσεις. Κάθε κλάση πλήρως ἀκριβῶς τό διπλάσιο ἀπό τήν προηγούμενη τῆς, τό ποσό ὅμως ποίκιλλε κατά ἐποχές. Ἀπό τό φόρο ἀπαλλάσσονταν οἱ γυναῖκες, τά παιδιά μέχρι 14 χρονῶν, οἱ κληρικοί, οἱ ἀπασχολούμενοι σέ κρατική ὑπηρεσία, οἱ ἐντελῶς ἄποροι, οἱ ψυχασθενεῖς καί οἱ ἀνάπηροι (βλ. σχετικά Η. Gibb - Η. Bowen, *Islamic Society and the West*, τ. 1, μέρος II, Oxford University Press, 1967, σ. 251-256, καί γιά τήν περίπτωση τῆς Πελοποννήσου Ἀναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα, *Ἡ ὀθωμανική διοίκηση στήν Ἑλλάδα. Ἡ περίπτωση τῆς Πελοποννήσου (1715-1821)*, Ἀθήνα 1996, σ. 34-39). Ὁ

Οικογένεια καί φορολογικές καταστιχώσεις στό Αιγαίο

φορολογικῶν μονάδων σέ σπέτζες καί κεφαλοχάρατζα, πού ἐγγράφονται καί βαρύνουν τή φορολογική του μερίδα. Ἡ κατανομή τῶν φορολογικῶν μονάδων γιά τούς δύο αὐτούς τύπους προσωπικῶν φόρων παρουσιάζει τήν εἰκόνα πού βλέπουμε στούς πίνακες I καί II.

ΠΙΝΑΚΑΣ I

Κατανομή φορολογουμένων πού εἶναι ὑπόχρεοι καταβολῆς σπέτζας, Ἄνδρος, 1721

Φορολογική ὑποχρέωση	Φορολογικές μερίδες	%
καμία σπέτζα	73*	9,8
1 σπέτζα	377	50,7
2 σπέτζες	177	23,8
3 σπέτζες	87	11,7
4 σπέτζες	17	2,3
5 σπέτζες	6	0,8
6 σπέτζες	4	0,5
7 σπέτζες	2	0,3
ΣΥΝΟΛΟ	743	100,0

* Γυναῖκες, ἀπό τίς ὁποῖες οἱ 28 προσδιορίζονται ὡς χήρες.

ΠΙΝΑΚΑΣ II

Κατανομή φορολογουμένων πού εἶναι ὑπόχρεοι καταβολῆς χαρατζιῶν, Ἄνδρος, 1721

Φορολογική ὑποχρέωση	Φορολογικές μερίδες	%
Κανένα χαράτζι	202	27,8
1 χαράτζι	406	54,6
2 χαράτζια	107	14,4
3 χαράτζια	21	2,8
4 χαράτζια	6	0,8
5 χαράτζια	1	0,1
ΣΥΝΟΛΟ	743	100,0

ὁρος *haras* παραμέρισε τόν ὄρο *cizye* καί ταυτίστηκε στή λαϊκή συνείδηση μέ τόν κεφαλικό φόρο (βλ. H. Gibb - H. Bowen, ὀ.π., σ. 252, σημ. 3). Γιά τήν κλιμάκωση τοῦ φόρου αὐτοῦ σύμφωνα μέ τά κατάστιχα τῆς Πάτμου, βλ. Σπ. Ἀσδραχάς, *Νησιωτικές κοινότητες*», ὀ.π., σ. 26-27.

Δημήτρης Δημητρόπουλος

Ἡ κατανομή αὐτῆ τῶν φορολογικῶν μονάδων ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ὅτι θά μπορούσε νά δώσει μία εἰκόνα, ἂν ὄχι τῶν ἐνήλικων μελῶν τῆς οἰκογένειας, τουλάχιστον τῶν προσώπων πού ἐγγράφονται σέ μία ἐνιαία φορολογική μερίδα, γιατί οἱ φορολογικές μονάδες πού χρεώνονται στή μερίδα κάθε φορολογούμενου εἶναι περισσότερες ἀπό μία, ὅταν κατά τήν καταγραφή τοῦ φορολογούμενου δηλώνεται ὅτι συνυπολογίζονται τά «παιδιά» ἢ τά «κοπέλια» του. Στήν πραγματικότητα ὅμως δέν ὑπάρχει ἀπόλυτη ἀντιστοιχία φορολογικῶν μονάδων –εἴτε τῆς σπέτζας εἴτε τοῦ κεφαλοχάρατζου– καί προσώπων, διότι ἡ κοινότητα φαίνεται ὅτι ἐπεμβαίνει καί ἀναδιανέμει τίς φορολογικές μονάδες καί τῶν δύο αὐτῶν εἰδῶν φόρων μέ βάση δικές τῆς ἐπιλογές, οἱ ὁποῖες δέν ταυτίζονται πάντοτε μέ τόν ἀριθμό τῶν προσώπων. Στό συγκεκριμένο παράδειγμα, οἱ φορολογικές μονάδες σπέτζας καί κεφαλοχάρατζου πού καλεῖται νά καταβάλει κάθε καταγεγραμμένος στό κατάστιχο, μαζί μέ τά «παιδιά» του ἢ τούς ὑπηρέτες (κοπέλια) πού συνυπολογίζονται στή μερίδα του, κατά κανόνα δέν ταυτίζονται, ἀντίθετα μάλιστα στό 64,7% τῶν περιπτώσεων ἀποκλίνουν. Συνεπῶς –ὅπως φαίνεται καί ἀπό τά στοιχεῖα τῶν πινάκων I καί II– ἔχουμε μία ἔνδειξη ὅτι οἱ φορολογικές μερίδες, καί κατ' ἐπέκταση καί οἱ οἰκογένειες πού καλύπτουν, εἶναι στήν πλειοψηφία τους ὀλιγομελεῖς, δέν μπορούμε ὅμως νά ὑπολογίσουμε μέ ἀκρίβεια πόσα πρόσωπα «συστεγάζουν».

Τεκμήρια σχετικά μέ τό μέγεθος τῆς οἰκογένειας –καί πάλι ἔμμεσα καί ἀπλῶς ἐνδεικτικά– μπορούν νά προκύψουν καί ἀπό μετρήσεις μέ βάση ἕναν ἄλλο τύπο καταστίχου. Στή Μύκονο σώζονται τέτοια κατάστιχα τοῦ τέλους τοῦ 17ου καί τοῦ 18ου αἰῶνα, ἐνῶ στή Σέριφο παρόμοιας μορφῆς κατάστιχο ἦταν τό «ὀνοματολόι», πού χρονικά τοποθετεῖται στόν 18ο αἰῶνα⁹. Θά ἀναφερθοῦμε σέ ἕνα τέτοιου τύπου κατάστιχο τῆς Μυκόνου, πού ἐπιγράφεται «Βιβλίον τῆς στίμας»¹⁰. Σέ αὐτό καταγράφονται οἱ 802 συνολικά κάτοικοι τοῦ νησιοῦ, οἱ ὁποῖοι ἦταν ὑπόχρεοι καταβολῆς φόρου γιά τήν ἀκίνητη περιουσία τους. Παράλληλα δηλώνεται ὁ φόρος πού τούς ἀναλογεῖ, καθώς καί ὅποιες ἀξιομιώσεις ὑπέστη ἢ περιουσία τους στά 15-20 περίπου χρόνια πού διατηρήθηκε σέ ἰσχύ τό κατάστιχο αὐτό. Στίς διαδοχικές ἐγγραφές πού ἀφοροῦν κάθε φορολογούμενο περιλαμβάνονται ἐπίσης τά περιουσιακά στοιχεῖα πού ἔλαβαν τά τέκνα ἀπό τούς γονεῖς τους. Ἐπιχειρήσαμε, μέσα ἀπό τίς ἀλληλοδιαδοχικές αὐτές ἐγγραφές, νά ἐντοπίσουμε τόν ἀριθμό τῶν τέκνων στά ὁποῖα μεταβιβάζουν περιουσιακά στοιχεῖα οἱ γονεῖς τους. Τά ἀριθμητικά δεδομένα πού προκύπτουν παρουσιάζονται στόν πίνακα III.

9. Βλ. τά κατάστιχα τῆς Μυκόνου Γ.Α.Κ., Ἀρχεακή Συλλογή Μυκόνου (Κ. 60), χφ. 133 τοῦ 1717 καί χφ. 113. Γιά τή Σέριφο βλ. Εὐτυχία Λιάτα, *Ἡ Σέριφος κατά τήν Τουρκοκρατία (17ος-19ος αἰ.)*, Ἀθήνα 1987, σ. 19.

10. Βλ. Γ.Α.Κ., Κ. 60, χφ. 131.

Οικογένεια και φορολογικές καταστάσεις στο Αιγαίο

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ

Μεταβίβαση περιουσίας από γονείς σε τέκνα βάσει του «Βιβλίου τής σίμας», Μύκονος, τέλη 17ου - άρχές 18ου αί.

	Άριθμός προσώπων	Γιοί	Κόρες	Γαμπροί	Σύνολο	μ.δ. παιδιών ανά γονέα
Σύνολο γονέων πού παραχωρούν περιουσία σε τέκνα	256 (100,0%)	198	32*	203	433 (ή 429)	1,69 (ή 1,64)
σε 1 τέκνο	138 (53,9%)					
σε 2 τέκνα	74 (28,9%)					
σε 3 τέκνα	33 (12,9%)					
σε 4 τέκνα	8 (3,1%)					
σε 5 τέκνα	2 (0,8%)					
σε 7 τέκνα	1 (0,4%)					

* Σέ 13 περιπτώσεις δέν είναι σαφές εάν ή κόρη πού έλαβε περιουσιακά στοιχεία είναι ταυτόχρονα ή σύζυγος γαμπρού ό όποιος έλαβε καί αυτός περιουσία.

Τά αριθμητικά αυτά στοιχεία, από πλάγιο δρόμο, δίνουν μιá άχνη εικόνα του άριθμού τών παιδιών ανά οικογένεια στη Μύκονο στά τέλη του 17ου αιώνα, ή όποία βέβαια συνιστά μόνο μιá ένδειξη καί δέν έχει παρά έλάχιστη στατιστική άξία. Παρόλο πού τό χρονικό ανάπτυγμα του καταστήχου είναι σχετικά εύρύ (όπως είπαμε 15-20 περίπου χρόνια), καί άποτελεί διάστημα ίκανό ώστε νά περάσουν στίς έγγραφές του τά ένήλικα τέκνα μιáς οικογένειας καί όπωσδήποτε τά τέκνα πού παντρεύονται, οί παραπάνω άριθμοί είναι ένδεικτικοί μόνο για τό πρόσ τά κάτω όριο, άφου είναι πιθανό κάποια παιδιά νά μήν περνούν στίς έγγραφές. Πάντως ή εξέταση του καταστήχου έπιτρέπει νομίζω δύο παρατηρήσεις.

α) Η καταγραφή ίσου σχεδόν άριθμού γιων καί θυγατέρων στό φορολογικό κατάστιχο ύποδεικνύει τή μεταβίβαση τής γονικής περιουσίας στά τέκνα άνεξάρτητα από τό φύλο τους, πληροφορία πού συνάγεται καί από άλλα τεκμήρια τής Μυκόνου, όπως προικοσύμφωνα καί διαθήκες τής ίδιας έποχής¹¹. Νά σημειώσουμε συμπληρωματικά ότι ή άναφορά στους γαμπρούς

11. Συγκεντρωμένα μυκονιάτικα προικοσύμφωνα καί διαθήκες του 17ου αιώνα άπό-κείνται στά Γ.Α.Κ., Κ. 60, φ. 7 καί φ. 1 άντιστοίχως.

Δημήτρης Δημητρόπουλος

πού υπάρχει στο φορολογικό κατάστιχο δέν δηλώνει κυριότητα τών μεταβιβαζόμενων ακινήτων, αλλά άπλως άντιστοιχεί στην ένταξή τους στις άντίστοιχες φορολογικές μερίδες.

β) Οί οίκογένειες, σύμφωνα μέ τό φορολογικό αυτό κατάστιχο τής Μυκό-νου, έμφανίζονται νά έχουν λίγα παιδιά, στην πλειοψηφία μάλιστα μόνο ένα. Βέβαια από τά παραπάνω στοιχεία, όπως είπαμε, δέν είναι δυνατόν νά εξαχθει μέ έπάρκεια ό μέσος αριθμός παιδιών ανά οίκογένεια, πρέπει νά παρατηρήσουμε όμως ότι οί αριθμοί αυτοί είναι συμβατοί μέ τή γενική εικόνα πού άποκομίζουμε από τίς διαθήκες τής έποχής για τόν αριθμό τών παιδιών. Παράλληλα δέν απέχουν από τίς μετρήσεις πού έχουν γίνει για τήν ίδια περίπου έποχή σχετικά μέ τό μέγεθος τής οίκογένειας μέ βάση τίς βενετικές άπογραφές για τήν Πελοπόννησο¹².

Παρόλο πού ό χανές –καί οί άνάλογες φορολογικές μερίδες τών κοινοτικών καταστίχων– είναι φορολογικού καί όχι άπογραφικού τύπου μονάδα μέτρησης, φαίνεται ότι, σε όρισμένες τουλάχιστον περιπτώσεις, ή άντιστοίχησή του μέ 4 άτομα, δίνει άποτελέσματα πού έναρμονίζονται μέ τίς διαθέσιμες από άλλες πηγές μαρτυρίες για τόν πληθυσμό όρισμένων νησιών. Φυσικά θά πρέπει νά λάβουμε υπόψη μας ότι οί αριθμοί πού σε κάθε περίπτωση έχουμε στη διάθεσή μας άποδίδουν άπλά καί μόνο τάξεις μεγεθών. Θά ανα-

12. Μέ βάση τά στοιχεία τής άπογραφής του 1700 για τήν Πελοπόννησο, έχει υπολογιστεί ότι οί οίκογενειακοί συντελεστές 26 διαμερισμάτων τής Πελοποννήσου έχουν εύρος πού κυμαίνεται από 3,5 έως 4,8, ή πύκνωση όμως είναι ισχυρότερη μεταξύ 3,8 καί 4,2, ενώ ό γενικός μέσος όρος είναι 4,04· βλ. αναλυτικά Β. Παναγιωτόπουλος, «Μέγεθος καί σύνθεση τής οίκογένειας στην Πελοπόννησο γύρω στά 1700», π. *Τά Ιστορικά*, τ. 1, τχ. 1, 1983, σ. 6-8 καί του ίδιου, *Πληθυσμός καί οίκισμοί τής Πελοποννήσου 13ος-18ος αιώνας*, άνατύπ. Άθήνα 1987, σ. 203-204. Στόν αριθμό 4 συγκλίνουν ύπολογισμοί πού έχουν γίνει καί για άλλες περιοχές του έλληνικού χώρου· βλ. ένδεικτικά τίς πρόσφατες μελέτες: Κ. Κόμης, *Πληθυσμός καί οίκισμοί τής Μάνης, 15ος-19ος αιώνας*, Ίωάννινα 1995, σ. 60-61, 131-133· Σπ. Καράβας, «Η Λέσθος τόν 19ο αιώνα: Δημογραφικές παρατηρήσεις», έπίμετρο στό Σ. Γ. Τ(άξης), *Συνοπτική ιστορία τής Λέσθου καί τοπογραφία αύτης*, φωτομ. άνατύπ. Μυτιλήνη 1996, σ. XIV-XVI· Κ. Κόμης, «Τά δημογραφικά χαρακτηριστικά τής Πρέβεζας (18ος αιώ.)», π. *Μνήμων*, τ. 19, 1997, σ. 152. Ό οίκογενειακός συντελεστής 5 –ή καί μεγαλύτερος– πού έχει προταθεί βάσει ύπολογισμών πού στηρίχθηκαν σε μαρτυρίες περιηγητών τών άρχών του 19ου αιώνα είναι λιγότερο άσφαλής, καθώς δέν έχει άκόμη έπιβεβαιωθεί ή διασταυρωθεί μέ άπογραφικού τύπου μαρτυρίες – βλ. για παράδειγμα τήν προσέγγιση του Δ. Άνωγιάτη, «Δημογραφικές πληροφορίες για τήν Ελλάδα από περιηγητές (1800-1821)», π. *Μνήμων*, τ. 10, 1985, σ. 6-7 καί 16. Ύψηλούς οίκογενειακούς συντελεστές δίνει για περιοχές τής Δαλματίας καί ό Tr. Stoianovich, «Family and Household in the Western Balkans, 1500-1870», *Between East and West*, τ. 2, Νέα Υόρκη 1992, σ. 133-146. Άναδρομή στις μελέτες σχετικά μέ τό θέμα για τή βαλκανική χερσόνησο καί στοιχεία για τή Βουλγαρία κατά τόν 19ο αιώνα βλ. Maria Todorova, *ό.π.*, σ. 117-124.

Οικογένεια και φορολογικές καταστιχώσεις στο Αιγαίο

φερθοῦμε σέ δύο παραδείγματα, τά ὅποια ἔχουν ἐπισημανθεῖ στό πλαίσιο μελετῶν πού ἀφοροῦν ἀνάλογα θέματα τοῦ νησιωτικοῦ χώρου.

Τό πρῶτο εἶναι τό παράδειγμα τῆς Σύρου¹³. Σύμφωνα μέ τήν τουρκική ἀπογραφή τοῦ 1670 εἶχαν χρεωθεῖ στή Σύρο 487 χανέδες¹⁴, οἱ ὅποιοι ἐάν πολλαπλασιαστοῦν μέ συντελεστή 4 δίνουν πληθυσμό 1.948 κατοίκων. Οἱ ἐκθέσεις τῶν καθολικῶν ἐπισκεπτῶν τῆς ἴδιας περίπου ἐποχῆς, καθῶς καί ἡ μαρτυρία τοῦ P. Ricaut, παρουσιάζονται στόν πίνακα IV¹⁵.

ΠΙΝΑΚΑΣ IV

Μαρτυρίες γιά τόν πληθυσμό τῆς Σύρου, 6' μισό 17ου αἰῶνα

Ἔτος	Καθολικοί (ἄτομα)	Ὁρθόδοξοι (ἄτομα)	Σύνολο (ἄτομα)	Οἰκογένειες καθολικῶν	Οἰκογένειες ὀρθοδόξων	Πηγή
1650			2.000			M. Polla
1652	2.000	174	2.174	448	47	Bernardo
1667	4.000+	100	4.100+			Sebastiani
1675	3.000					P. Ricaut
1678	2.049	157	2.206		44	Venier

Ἐχω τή γνώμη ὅτι ἡ πληροφορία τοῦ Sebastiani εἶναι ἀνακριθῆς. Κατά πάσα πιθανότητα δέν ἀντιστοιχεῖ σέ πραγματική αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ, ἀλλά ἀντανაკλά τήν ἐπιθυμία του νά παρουσιάσει αὐξημένο τόν ἀριθμό τῶν καθολικῶν καί συρρικνωμένο τόν ἀριθμό τῶν ὀρθοδόξων τοῦ νησιοῦ. Ἄλλωστε ἡ μαρτυρία του εἶναι γενικόλογη («l'anime latine sono riù di 4.000, le greche 100») καί δέν περιλαμβάνει τά ἀναλυτικά στοιχεῖα πού δίνουν οἱ Bernardo καί Venier. Ἡ πληροφορία τοῦ P. Ricaut εἶναι ἐπίσης γενική καί χωρίς ἀναλυτικά στοιχεῖα. Ἀντίθετα οἱ ἐκθέσεις τῶν Bernardo καί Venier εἶναι νομίζω περισσότερο ἀξιόπιστες, καθῶς παρέχουν ἀναλυτικές πληροφορίες γιά τόν ἀριθμό τῶν κατοίκων (δίνουν ξεχωριστά νούμερα γιά ἄνδρες, γυναῖκες, παιδιά, ἱερεῖς, μοναχοῦς). Σημαντικό στοιχεῖο εἶναι ὅτι, ἂν καί οἱ ἐκθέσεις τους συντάχθηκαν μέ διαφορά 26 χρόνων, οἱ ἀριθμοί πού περιλαμβάνονται παρουσιάζουν μιὰ λογική ἀναλογία, χωρίς ὅμως νά ἀποτελοῦν ἀντιγραφή.

13. Γιά τή σχετική προβληματική καί ὑπολογισμούς βλ. Σπ. Ἀσδραχάς, *Οἱ νησιωτικές κοινότητες*, ὅ.π., σ. 6-7.

14. Βλ. B. J. Slot, *Archipelagus Turbatus. Les Cyclades entre colonisation latine et occupation ottomane c. 1500-1718*, Βέλγιο 1982, σ. 290 καί 306.

15. Γιά τίς σχετικές μαρτυρίες βλ. B. J. Slot, ὅ.π., σ. 290· G. Hofmann, *Vescovadi cattolici della Graecia*, III Syros, Ρώμη, [Orientalia Christiana Analecta 112], 1937, σ. 59-60, 78, 87-88· P. Ricaut, *The present state of the Greek and Armenian churches*, Λονδίνο 1679, σ. 66. Πβ. Σπ. Ἀσδραχάς, *Οἱ νησιωτικές κοινότητες*, ὅ.π., σ. 6-7.

Δημήτρης Δημητρόπουλος

Στό παράδειγμα της Σερίφου φαίνεται επίσης ότι οι φορολογικές μερίδες των καταστίχων, πολλαπλασιαζόμενες με τό τέσσερα, δίνουν πληθυσμούς που βρίσκονται πολύ κοντά στις πληροφορίες που μπορούμε να άντλήσουμε από άλλες πηγές¹⁶. Τά σχετικά στοιχεία παρουσιάζονται στον πίνακα V.

ΠΙΝΑΚΑΣ V

Μαρτυρίες για τον πληθυσμό της Σερίφου, 18ος αί.

*Έτος	Justiniani	Portier	Φορολογ. κατάστιχο	Krienen	Φορολογ. κατάστιχο	Φορολογ. κατάστιχο	Νεωτερική Γεωγραφία
1700-1	800	800					
1754			784				
1771				1.000			
1781					962		
1790						1.119	
1791							1.000

Βέβαια και έδω οι αριθμοί αυτοί καταγράφουν μόνο τάσεις, καθώς και την αναλογία μεταξύ της αύξησης του πληθυσμού που έπισημαίνουν οι περιηγητές και της αύξησης των φορολογικών μερίδων στά κατάστιχα. Δέν αποδίδουν την ακριβή αύξηση του πληθυσμού και δέν έχουν στατιστική αξία, αφού άλλωστε –και μέ δεδομένο ότι δέν έχουμε μαρτυρίες για έγκατάσταση νέων κατοίκων στό νησί αυτό– δέν μπορεί νά υπάρξει φυσική αύξηση του πληθυσμού της τάξης του 43% μέσα στά 36 χρόνια που μεσολαβούν από τό κατάστιχο του 1754 ώς εκείνο του 1790¹⁷.

Παράλληλα, από την εξέταση των φορολογικών καταστίχων της όθωμανικής περιόδου προκύπτουν και όρισμένα άλλα ζητήματα που σχετίζονται μέ την οικογένεια στά νησιά του Αίγαίου. Θά έπισημάνουμε έδω δύο από αυτά: τό πρώτο αφορά τον αριθμό των σπιτιών που καταγράφονται στά κτηματολόγια της έποχής και τό δεύτερο τον αριθμό των χερών γυναικών που φέρονται νά περιλαμβάνονται στις φορολογικές καταστίχώσεις.

16. Βλ. για τό θέμα τή συλλογιστική της Εύτυχίας Λιάτα, *ό.π.*, σ. 33-36, όπου δίνονται οι φορολογικές μονάδες των καταστίχων και καταγράφονται οι υπόλοιπες μαρτυρίες.

17. Η μαρτυρία της *Νεωτερικής Γεωγραφίας* έχει έλάχιστη σημασία. *Γεωγραφία νεωτερική, έρανισθεισα υπό διαφόρων συγγραφών* σημειώνουν οι ίδιοι οι συγγραφείς στή σελίδα τίτλου του έργου τους, Για τά πρότυπά τους βλ. την είσαγωγή της Αικατερίνης Κουμαριανού στό Δ. Φιλιππίδης - Γρ. Κωνσταντάς, *Γεωγραφία Νεωτερική*, έπα- νέκδ. Αθήνα 1988, σ. 38*-44*.

Τό τεκμήριο τῶν οἰκιῶν

Σέ κατάστιχα ὀρισμένων νησιῶν πού καταγράφουν ἀναλυτικά τά φορολογητέα περιουσιακά στοιχεῖα τῶν κατοίκων περιλαμβάνονται καί ἀναφορές στά οἰκοδομήματα πού χρησιμοποιοῦνταν ὡς κατοικίες. Τά σπίτια δέν καταγράφονται στά κτηματολόγια ὄλων τῶν νησιῶν (γιά παράδειγμα ἀπουσιάζουν ἀπό τά ἀντίστοιχα κατάστιχα τῆς Πάτμου)¹⁸, σέ ὀρισμένα ὅμως ἡ καταγραφή εἶναι ἀναλυτική, ὑπάρχει μάλιστα μνεῖα τοῦ τύπου τοῦ σπιτιοῦ (ἀνώγι, κατώγι, ἀνωγοκάτωγο) καί τοῦ φόρου πού ἀναλογεῖ. Θά μείνουμε λίγο σέ δύο παραδείγματα, τῆς Μυκόνου καί τῆς Σερίφου.

Ἄπό ὑπολογισμούς πού ἔγιναν βάσει τῶν φορολογικῶν καταστίχων τῶν νησιῶν αὐτῶν προκύπτουν τά ἀριθμητικά δεδομένα τῶν πινάκων VI καί VII¹⁹. Νά σημειώσουμε ὅμως προκαταβολικά ἓνα πρόβλημα πού προκύπτει ἀπό τήν καταμέτρηση τῶν σπιτιῶν μέσω τῶν φορολογικῶν καταστίχων. Καθώς ἡ καταγραφή γίνεται ἀπό τήν κοινότητα γιά φορολογικούς σκοπούς, ἡ κύρια ἐπιδίωξη εἶναι ὁ ἐπιμερισμός τοῦ φόρου πού ἀναλογεῖ σέ κάθε ἰδιοκτήτη καί ὄχι ὁ ἀκριθής προσδιορισμός τοῦ εἴδους τῶν ἀκινήτων. Ἔχουμε λοιπόν κάποιες ἐγγραφές πού οἱ καταστιχωτές σημειώνουν ἀπλῶς «σπίτι» ἢ «σπίτια» καί ἄλλες πού ἐξειδικεύουν γράφοντας «ἀνώγι», κατώγι, «ἀνωγοκάτωγο» κλπ. Ἐπειδή σέ πολλές περιπτώσεις ἦταν ἀδύνατος ὁ διαχωρισμός στίς ἐπιμέρους αὐτές κατηγορίες τίς ἔχουμε ἐνοποιήσει στούς πίνακες, δέν συμπεριλάβαμε ὅμως τίς ἀγροικίες διότι κατά κανόνα δέν ἀποτελοῦσαν χώρους μόνιμης κατοικίας. Οἱ ἀριθμοί λοιπόν πού περιλαμβάνονται στούς πίνακες δέν ἀποδίδουν μέ ἀκρίβεια τόν ἀριθμό τῶν κατοικιῶν, θεωροῦμε ὅμως ὅτι δέν ἀλλοιώνουν τή συνολική εἰκόνα πού μποροῦμε νά ἔχουμε γιά τό θέμα.

18. Βλ. τό πατμιακό κτηματολόγιο τοῦ 1659, Ἀρχεῖο Μονῆς Ἰωάννου Θεολόγου, στό ΚΝΕ/ΕΙΕ σέ μικροφίλμ μέ ἀρ. 1963/125-127 – σύμφωνα μέ τήν ταξινόμηση τοῦ Β. Παναγιωτόπουλου, «Ἀρχεῖο Μονῆς Ἰωάννου Θεολόγου Πάτμου (ταξινόμηση καί φωτογράφιση)», π. Ὁ Ἑρανιστής, τ. 3, 1965, σ. 154.

19. Γιά τά στοιχεῖα τῆς Σερίφου βλ. Εὐτυχία Λιάτα, ὁ.π., σ. 36, καί τῆς Μυκόνου Sevasti Lazari, *Économies et sociétés des îles de la mer Egée pendant l'occupation ottomane. Le cas de Mykonos*, δακτ. διδ. διατρ., Παρίσι 1989, σ. 36, 139-140 καί Δ. Δημητρόπουλος, *Ἡ Μύκονος τόν 17ο αἰώνα. Γαιοκτητικές σχέσεις καί οἰκονομικές συναλλαγές*, Ἀθήνα 1997, σ. 375.

Δημήτρης Δημητρόπουλος

ΠΙΝΑΚΑΣ VI

Φορολογικές μερίδες και αριθμός σπιτιών, Μύκονος, 17ος-18ος αί.

Έτος	Φορολογικές μερίδες	Δείκτης	Οικίες	Δείκτης	Οικίες/φορολογική μερίδα
1680 περίπου τέλη 17ου - άρχές 18ου αί.	537	100	996	100	1,85
1754	636	118	1.169	117	1,84
1793	913	170	1.584	159	1,73
	864	161	1.553	156	1,80

ΠΙΝΑΚΑΣ VII

Φορολογικές μερίδες και αριθμός σπιτιών, Σέριφος, 18ος αί.

Έτος	Φορολογικές μερίδες	Δείκτης	Οικίες	Δείκτης	Οικίες/φορολογική μερίδα
1754	194	100	336	100	1,73
1781	238	123	445	132	1,87
1790	277	143	551	164	1,99

Άπό τά αριθμητικά δεδομένα τών δύο αὐτῶν πινάκων μποροῦν νά προκύψουν οἱ ἀκόλουθες ἐπισημάνσεις:

α) Οἱ μεταβολές στόν ὄγκο τῶν καταγραφόμενων οἰκιῶν συμβαδίζουν μέ τίς μεταβολές τῶν φορολογικῶν μερίδων τῶν καταστίχων, καί κατ' ἐπέκταση ἴσως καί τοῦ πληθυσμοῦ τῶν νησιῶν. Τά δύο αὐτά μεγέθη ἀκολουθοῦν στό παράδειγμά μας πάντοτε ἴδια τάση, ἐνῶ εἶναι χαρακτηριστικό τό γεγονός ὅτι τή μοναδική φορά πού παρουσιάζεται μείωση –στό φορολογικό κατάστιχο τοῦ 1793 ἀπό τή Μύκονο– παρατηρεῖται ταυτόχρονη μείωση καί τῶν δύο παραμέτρων. Ἄν θεωρήσουμε λοιπόν ὅτι οἱ φορολογικές μερίδες τῶν κοινοτικῶν καταστίχων συμβαδίζουν χονδρικά μέ τά πληθυσμιακά δεδομένα, φαίνεται πιθανή ἡ ὑπόθεση ὅτι κατά τή διάρκεια τοῦ 18ου αἰῶνα ἔχουμε ἐπέκταση τοῦ οἰκισμένου χώρου, πού βαδίζει παράλληλα μέ κάποια δημογραφική τόνωση τῶν νησιῶν.

β) Καί στά δύο αὐτά νησιά ἡ ἀναλογία οἰκιῶν ἀνά φορολογική μερίδα κινεῖται μεταξύ 1,73 καί 1,99. Τό εὖρος τῆς ἀπόκλισης εἶναι σχετικά μικρό καί σταθερό. Κινεῖται πάντως γύρω ἀπό τήν ἀναλογία δύο σπιτιῶν ἀνά φορολογική μερίδα. Ἡ ἐξήγηση αὐτῆς τῆς ἀναλογίας παρουσιάζει προβλήματα. Σχετίζεται, νομίζω, μέ τό καθεστῶς ὀριζοντίου ἰδιοκτησίας πού ἴσχυε στό νησιωτικό χώρο, τό ὁποῖο ἐπέτρεπε τό διαχωρισμό τοῦ κατωγιοῦ καί τοῦ ἀνωγιοῦ καί τήν κατοχή τους ἀπό διαφορετικούς ἰδιοκτῆτες, καθώς καί μέ τόν τύπο

Οικογένεια καί φορολογικές καταστιχώσεις στό Αίγαίο

σπιτιού πού έπικρατούσε στό Αίγαίο²⁰. Παράλληλα ίσως άποτελεί καί ένδειξη ότι οί φορολογικές μερίδες τών κτηματολογίων δέν ταυτίζονται άπόλυτα μέ τίς οικογένειες, αλλά στήν ίδια φορολογική μερίδα καταγράφονται, γιά ένα διάστημα τουλάχιστον, καί οικογένειες τέκνων. Ταυτόχρονα όμως άποτελεί καί ένα στοιχείο ότι δέν διαπιστώνεται συγκατοίκηση περισσότερων τής μίας οικογένειας ή διευρυμένων οικογενειών στήν ίδια οικία²¹.

Οί χήρες

Ένα άλλο ζήτημα πού προκύπτει άπό τήν εξέταση τών φορολογικών καταστίχων σχετίζεται μέ τόν άριθμό τών χηρών γυναικών, πού καταγράφονται σέ αυτά ως έπικεφαλής φορολογικών μερίδων. Ο Β. J. Slot, εξέτάζοντας τήν όθωμανική άπογραφή του 1670, ή όποία πραγματοποιήθηκε επίσης γιά φορολογικούς λόγους, παρατηρεί ότι οί γυναίκες πού χαρακτηρίζονται ως βινε στίς περισσότερες περιοχές άνέρχονταν στό 5%, σέ λιμάνια όμως –όπως ή Παροικία, ή Νάουσα τής Πάρου ή ή Χώρα τής Νάξου– τό ξεπερνούσαν, ένώ στό Κάστρο τής Μήλου έφθαναν τό 50% καί στή Χώρα τό 20%²². Η ισχυρή αύτή παρουσία τών βινε φαίνεται νά συμφωνεί μέ τίς μαρτυρίες περιηγητών πού άναφέρουν ότι σέ όρισμένα νησιά οί γυναίκες ύπερτερούσαν τών άνδρών, καί μάάλιστα σέ κάποιες περιπτώσεις σέ άναλογία πού φθάνει στό ένα πρós τέσσερα²³. Νομίζω ότι τέτοιες άναλογίες δέν είναι δυνατόν νά

20. Ένδιαφέρον, νομίζω, παρουσιάζουν γιά τό θέμα αυτό καί τά άριθμητικά δεδομένα ενός μεταγενέστερου τεκμηρίου. Πρόκειται γιά πίνακα τών νησιών του Αίγαίου Πελάγους, ό όποιος, όπως σημειώνεται, περιέχει «στατιστικές γνώσεις έρανισθείσας άπό άναφοράς πρós τήν Κυβέρνησιν παρά τών Τοπικών Άρχών καί Ειδικών Έπιτροπών κατά τά 1828, 1829 καί 1830». Σύμφωνα μέ τά στοιχεία του πίνακα αυτού στό νησιά Σαντορίνη, Άνάφη, Κάσο, Σκιάθο ό άριθμός τών σπιτιών έμφανίζεται μεγαλύτερος άπό τόν άριθμό τών οικογενειών, ένώ αντίθετα μικρότερος στό νησιά Άστυπάλαια, Κάρπαθο, Σκόπελο, Άλόνησο, Σκύρο. Σέ όλες τίς περιπτώσεις όμως (μέ εξαίρεση τήν Άλόνησο) ή άναλογία κυμαίνεται κοντά στή μονάδα (βλ. Άρχειον Άωάννου Καποδίστρια, τ. Η', Έπιμ. Κ. Κωστής, Κέρκυρα 1987, σ. 304-305).

21. Όπως έχει έπισημανθεί γενικότερα, ό τύπος οικίας πού κυριαρχεί στόν ελληνικό χώρο άντιστοιχεί στίς άνάγκες όλιγομελών οικογενειών· βλ. σχετικά Β. Παναγιωτόπουλος, *Μέγεθος*, ό.π., σ. 18.

22. Βλ. Β. J. Slot, «Ο κατάλογος τών φορολογουμένων του Κάστρου τής Μήλου τό 1670», π. *Μηλιακά*, τ. 2, 1985, σ. 158-159.

23. Είναι χαρακτηριστικό ότι στήν περίπτωση τής Μυκόνου έπαναλαμβάνουν τήν ίδια άναλογία γιά τόν 17ο αιώνα, άναπαράγοντας τήν ίδια πληροφορία ό ένας άπό τόν άλλον οί: J. Spon (*Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce, et du Levante fait aux années 1675-1676*, τ. 1, Χάγη 1724, σ. 114), Fr. Piacenza (*L'Egeo, o'sia Chorographia dell' archipelago...*, Μάντοβα 1688, σ. 331), O. Dapper (*Description exacte des isles de l'Archipel...*, Άμστερνταμ 1703, σ. 354). Στήν ίδια έκτίμηση επανέρχονται καί ταξι-

Δημήτρης Δημητρόπουλος

άντικατοπτρίζουν τή δημογραφική πραγματικότητα τών νησιωτικῶν κοινο-
νιῶν. Ἡ ἰσχυρή παρουσία τῶν γυναικῶν στά φορολογικά κατάστιχα πρέπει
νά ἀναζητηθεῖ σέ ἄλλες αἰτίες.

Οἱ γυναῖκες, σύμφωνα μέ τό ἰδιοκτησιακό καθεστῶς πού ἴσχυε στά περισ-
σότερα νησιά, διατηροῦσαν τήν κυριότητα τῆς γονικῆς ἢ προικῶας περιου-
σίας τους, καθώς ἐπίσης καί τή διαχείρισή της ἐάν ἦταν ἀνύπανδρες ἢ
χῆρες. Ἦταν συνεπῶς παροῦσες στήν ἀγορά ἀκινήτων τῶν νησιῶν, συμμε-
τεῖχαν –ἂν καί μέ ἄνισο τρόπο– ὡς ἀγοράστριες ἢ πωλήτριες στίς μεταβιβά-
σεις ἀκινήτων καί στίς ὑπόλοιπες οἰκονομικές συναλλαγές πού σχετίζονταν
μέ αὐτά²⁴. Ὅσον ἀφορᾷ τά φορολογικά κατάστιχα στά ὅποια καταγεγραφόταν
ἡ ἀκίνητη περιουσία τῶν κατοίκων, τά περιουσιακά στοιχεῖα τῆς παντρεμέ-
νης γυναῖκας περιλαμβάνονταν στή φορολογική μερίδα τοῦ συζύγου της.
Ἀντίθετα δική τους φορολογική μερίδα εἶχαν ὅσες γυναῖκες ἦταν ὑπόχρεες
καταβολῆς φόρου γιά τά περιουσιακά στοιχεῖα πού κατεῖχαν, ἐφόσον ἦταν
χῆρες ἢ ἀνύπανδρες. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι σέ δύο κτηματολόγια τῆς
Μυκόνου, πού χρονολογοῦνται τό πρῶτο γύρω στά 1680 καί τό δεύτερο στά
τέλη τοῦ 17ου μέ ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα²⁵, περιλαμβάνονται ἀντίστοιχα 40
καί 46 γυναῖκες, οἱ ὅποιες καί στίς δύο περιπτώσεις ἀναλογοῦν περίπου στό
7% τῶν συνολικά καταγεγραμμένων. Στά φορολογικά κατάστιχα δέν ὑπάρ-
χει μνεῖα στήν οἰκογενειακή κατάσταση τῶν γυναικῶν αὐτῶν. Ἐπιχειρήσαμε
μία ἀντιπαραβολή μέ τίς γυναῖκες πού καταγράφονται ὡς χῆρες στά δικαιο-
πρακτικά ἐγγραφα τῆς Μυκόνου τῆς ἴδιας περιόδου, δέν ἐντοπίσαμε ὁμως
κάποια ἀπό τίς γυναῖκες πού περιλαμβάνονται στά φορολογικά κατάστιχα.

Στά κατάστιχα πού καταγράφουν προσωπικούς φόρους (σπέτζα, κεφαλικό
φόρο) εἶναι ἐνδεχόμενο οἱ κοινότητες νά ἐνέτασσαν στή φορολογική κατη-
γορία «χῆρες» καί ἄλλες γυναῖκες ἐκτός ἀπό ἐκεῖνες πού εἶχαν χηρεύσει. Ὁ

διῶτες τοῦ 18ου αἰῶνα· βλ. ἐνδεικτικά: Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage du
Levant*, τ. 1, Ἀμστερνταμ 1718, σ. 108· J. M. Sandwich, *A voyage performed by the late
Earle of Sandwich round the Mediterranean in the years 1738 and 1739, written by him-
self*, Λονδίνο 1799, σ. 99· P. di Krienen, *Breve descrizione dell'Archipelago*, Λιβόρνο
1773, σ. 85-86.

24. Βλ. σχετικές ἐπισημάνσεις ἀπό τήν ἐξέταση πράξεων ἀγοραπωλησιῶν: Ἐ. Ἀντ-
νιάδης, «Τό ἰδιοκτησιακό καθεστῶς καί ἡ ἀγοραπωλησία ἀκινήτων στήν τουρκοκρα-
τούμενη Σκύρο», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δι-
καίου*, τ. 29-30, 1982-1983, σ. 69· Μαρία Σπηλιωτοπούλου, «Στή Σαντορίνη τοῦ 17ου
καί 18ου αἰῶνα: ἀγοραπωλησίες ἀκινήτων», π. *Τά Ἱστορικά*, τ. 9, τχ. 17, 1992, σ. 265·
Ἀγλαΐα-Νέλλη Κάσδαγλη, «Κοινωνική ταυτότητα τοῦ φύλου καί καθημερινή πραγματι-
κότητα: τό παράδειγμα τῆς μεταβυζαντινῆς Νάξου», στό συλλογικό τόμο *Ἡ Βυζαντινή
παράδοση μετά τήν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης*, Ἐπιμ. J. Yiannias, Ἀθήνα 1994, σ.
115-116· Δ. Δημητρόπουλος, ὁ.π., σ. 109-116.

25. Βλ. Γ.Α.Κ., Κ. 60, χφ. 134 καί 132. Γιά τή χρονολόγησή τους βλ. Δ. Δημητρόπου-
λος, ὁ.π., σ. 43-45.

Οικογένεια και φορολογικές καταστίχωσης στο Αιγαίο

λόγος της έγγραφης αυτής πιθανόν ήταν ότι οι χήρες, σύμφωνα με τη φορολογική πρακτική των Όθωμανών, αποτελούσαν χωριστή κατηγορία (bive), πού ἔχαιρε φορολογικῶν ἐλαφρύνσεων²⁶. Στό κατάστιχο τοῦ 1721 ἀπό τήν "Ἄνδρο πού ἀναφέραμε παραπάνω, ἐξαιρουνται ἀπό τήν καταβολή σπέτζας 73 γυναῖκες, ἀπό τίς ὁποῖες μόνο σέ 28 (σέ ποσοστό τό 38%) δηλώνεται ρητά στόν ὀνοματικό τους προσδιορισμό ἢ ἰδιότητα τῆς χήρας.

Χαρακτηριστικότερο εἶναι ὅμως τό παράδειγμα τῆς Πάτμου, ἀπό τήν ὁποία διασώζεται μακρά σειρά φορολογικῶν καταστίχων. Σέ κατάστιχα ἀπό τό νησί αὐτό, κατά κανόνα οἱ καταστίχες διακρίνουν τίς ἀκόλουθες κατηγορίες: οἰκοκυροί, παπάδες, γιοβάδες, ἐλεύθεροι, χήρες, μέ ἀνάλογες διαφοροποιήσεις στό φόρο πού ἐπιβάλλεται. Ἡ ὁμάδα τῶν καταγραφόμενων ὡς «χηρῶν» εἶναι ἀριθμητικά ἰσχυρή στά πατμιακά φορολογικά κατάστιχα τοῦ 17ου αἰῶνα καί ἀντιπροσωπεύει ποσοστό πού ποικίλλει μέν ἀπό κατάστιχο σέ κατάστιχο, κατά κανόνα κινεῖται ὅμως γύρω στό 20% μέ 30% τοῦ συνόλου τῶν ἐγγεγραμμένων²⁷. Εἶναι πιθανόν ὅμως ὅτι τό κριτήριο γιά τήν ἔνταξη κάποιου προσώπου στή φορολογική κατηγορία τῶν «χηρῶν» δέν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀποκλειστικά τῆς οικογενειακῆς του κατάστασης ἀλλά καί ἐπιλογῶν τῆς κοινότηας.

"Ἄς δοῦμε πιό ἀναλυτικά τό παράδειγμα τριῶν καταστίχων «τοῦ χαρασί-ου» τῆς Πάτμου, πού χρονολογουνται ἀντίστοιχα στά 1677, 1681 καί 1689²⁸. Ἡ κατανομή τῶν τεσσάρων κατηγοριῶν φορολογουμένων παρουσιάζεται στόν πίνακα VIII. Ὅπως φαίνεται ἀπό τά στοιχεῖα τοῦ πίνακα, καί στά τρία κατάστιχα ὑπάρχει ἕνας ἀριθμός ἀνδρῶν –κυρίως πρόκειται γιά μοναχούς ἢ ἱερεῖς– πού ἐντάσσονται στή φορολογική κατηγορία «χήρες», κατά πάσα πιθανότητα διότι καλοῦνταν νά καταβάλουν μειωμένο φόρο, ὅμοιο μέ τίς χήρες. Δέν μποροῦν ρητά νά ἀποκλειστοῦν περιπτώσεις φορολογικῶν μερίδων προσώπων πού ἔχουν ἀποβιώσει, καί ἡ μερίδα τους ἐγγράφεται γιά κάποιο χρονικό διάστημα μέ τό δικό τους ὄνομα στήν κατηγορία τῶν «χηρῶν». Ὁ ἔλεγχος ἄλλωστε εἶναι δυσχερής, γιατί τό σωζόμενο τεκμηριωτικό ὑλικό δέν παρέχει πάντοτε τίς ἀπαιτούμενες πληροφορίες. Στό παράδειγμα τῶν καταστίχων τῆς Πάτμου πού ἐξετάζουμε ὑπάρχει ὅμως μία ἔνδειξη, ἡ ὁποία ἰσχυροποιεῖ τήν ὑπόθεση ὅτι περιλαμβάνονται καί ζῶντες ἄνδρες στή φορολογική κατηγορία «χήρες», καθώς ὀρισμένοι ἀπό αὐτούς, σύμφωνα μέ τόν κώδικα τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου, ἀποβίωσαν ἀρκετά χρόνια

26. Τά ποσά πού καλοῦνταν νά καταβάλουν οἱ χήρες ποικίλλαν στους διάφορους κανουναμέδες· βλ. σχετικές ἀναφορές J. Alexander, *ὁ.π.*, σ. 414-418.

27. Ἀναλυτικές μετρήσεις τῶν καταγραφόμενων στά φορολογικά κατάστιχα τοῦ 17ου αἰῶνα βλ. στήν δακτ. διδ. διατρ. τῆς Εὐδοκίας Ὀλυμπίτου, *Ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου στό νησί τῆς Πάτμου (16ος-19ος αἰ.)*, Ἀθήνα 1997, σ. 39-40.

28. Βλ. Ἀρχεῖο Μονῆς Ἰωάννου Θεολόγου, στό ΚΝΕ/ΕΙΕ σέ μικροφίλμ, ἀντίστοιχα μέ ἀρ. 1962/46-47, ἀρ. 1962/53-54 καί ἀρ. 1962/76-77 (βλ. ταξινόμηση τοῦ Β. Παναγιωτόπουλου, *Ἀρχεῖο*, ὁ.π., σ. 154).

Δημήτρης Δημητρόπουλος

μετά τή χρονολογία σύνταξης του καταστίχου στο όποιο είναι καταγεγραμμένοι²⁹.

ΠΙΝΑΚΑΣ VIII

Συμμετοχή «χρηῶν» στά κατάστιχα «χαρασιού», Πάτμος, 17ος αί.

Έτος	Σύνολο	Οίκου-ροί	Παπάδες	Γιοθάδες	Έλεύθεροι	Χήρες	Άναλογία% των «χρηῶν» στό σύνολο	Άνδρες πού συμπεριλαμβάνονται στήν κατηγορία «χήρες»
1677	374	214	23	5	52	79	21,1	11
1681	345	201	15	7	51	71	20,5	12
1689	344	180	13	11	45	95	27,6	11

Παράλληλα ὅμως εἶναι ἀσαφής ἡ οἰκογενειακή κατάσταση τῶν γυναικῶν πού ἐντάσσονται ἀπό τήν κοινότητα στήν κατηγορία τῶν φορολογικῶν καταστίχων ἢ ὁποία φέρει τόν τίτλο «χήρες». Ἡ ἐξέταση τῶν τρόπων πού προσδιορίζονται ὀνοματικά οἱ γυναῖκες αὐτές δέν ἐπιτρέπει νά διασαφηνιστεῖ ἡ οἰκογενειακή τους κατάσταση. Στόν Πίνακα ΙΧ συγκεντρώσαμε τούς τρόπους μέ τούς ὁποίους καταγράφονται οἱ 84 γυναῖκες πού περιλαμβάνονται στό φορολογικό κατάστιχο τοῦ 1689 καί ἐντάσσονται στήν κατηγορία «χήρες». Ὅπως φαίνεται ἀπό τά δεδομένα τοῦ πίνακα, μόνο δύο ἀπό τίς γυναῖκες αὐτές δηλώνεται ρητά ὅτι ἦταν χήρες, ἐνῶ γιά μία ἀκόμη –τήν παπαδιά κυρ Νικόλα– ὁ τρόπος τῆς ὀνοματικῆς τῆς καταγραφῆς πιθανότατα ὑποδηλώνει τή χηρεία τῆς. Στίς ὑπόλοιπες ὑπάρχει ποικιλία ὀνοματικοῦ προσδιορισμοῦ, στήν πλειοψηφία μέ βάση κάποιο ἀνδρικό ὄνομα ἢ ἐπώνυμο, χωρίς ὅμως νά ὑπάρχει κατά κανόνα διασάφηση ἐάν πρόκειται γιά τό σύζυγο ἢ τόν πατέρα. Δέν λείπουν ὅμως καί ὀνοματικοί προσδιορισμοί πού στηρίζονται σέ γυναικεῖα ὀνόματα (19 περιπτώσεις ἀπό τίς 84)³⁰. Πιθανότερο εἶναι ἴσως ὅτι στήν κατηγορία «χήρες» εἶχαν ἐνταχθεῖ ἀπό τήν κοινότητα γενικά οἱ γυναῖκες πού ἀποτελοῦσαν «ἀρχηγούς οἰκογενειῶν» (γυναῖκες πού εἶχαν

29. Γιά παράδειγμα οἱ παπά Νεόφυτος Λιάς, παπά Γερμανός Κανάκης, παπά Ἰάκωβος Σίφαντος, οἱ ὁποῖοι περιλαμβάνονται στά φορολογικά κατάστιχα τῆς Πάτμου τῶν ἐτῶν 1677, 1681, 1689 στήν κατηγορία «χήρες», ἀποβίωσαν σύμφωνα μέ τό «Βραβεῖο» τῆς μονῆς ἀντιστοίχως στίς: 1 Αὐγούστου 1698, 28 Σεπτεμβρίου 1706 καί 27 Ὀκτωβρίου 1719 (βλ. Χρυσόστ. Φλωρεντής, *Βραβεῖον τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Πάτμου*, Ἀθήνα 1980, σ. 43, 46 καί 50 ἀντιστοίχως).

30. Γιά τούς τύπους τῶν οἰκογενειακῶν ὀνομάτων στήν Πάτμο καί εἰδικότερα τά μητρωνυμικά οἰκογενειακά ὀνόματα βλ. Σπ. Ἀσδραχάς (σέ συνεργασία μέ τήν Αἰκατερίνη Ἀσδραχά), «Βαπτιστικά καί οἰκογενειακά ὀνόματα σέ μία νησιωτική κοινωνία: Πάτμος (ΙΑ'-ΙΘ' αἰ.)», *Οἰκονομία καί νοοτροπίες*, Ἀθήνα 1988, σ. 211-234.

Οικογένεια καί φορολογικές κατασχωσεις στό Αιγαίο

χηρεύσει, άνύπανδρες πού δέν ζοϋσαν οί γονείς τους, μητέρες έξώγαμων τέκνων, έγκαταλελειμμένες σύζυγοι κλπ.).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΧ

Όνοματικός προσδιορισμός γυναικῶν πού περιλαμβάνονται στην κατηγορία «χήρες», «κατάστιχο κεφαλοχάρατζου», Πάμος, 1689

Τρόπος Όνοματικού προσδιορισμοῦ	περιπτώσεις
βαπτιστικό + άνδρικό βαπτιστικό σέ γενική π.χ. ΕΡΗΝΗ ΤΟΥ ΚΩΣΤΑ	13
βαπτιστικό, σύζυγος + άνδρικό βαπτιστικό σέ γενική ΚΑΛΗ ΤΡΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ ΓΥΝΗ	1
βαπτιστικό + άνδρικό έπώνυμο σέ γενική π.χ. ΕΡΗΝΗ ΚΑΛΟΓΕΡΑ	29
βαπτιστικό + άνδρικό όνοματεπώνυμο σέ γενική π.χ. ΜΑΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑ ΠΑΓΚΑΛΗ	6
βαπτιστικό + άνδρική επαγγελματική ιδιότητα σέ γενική ΕΡΗΝΗ ΤΟΥ ΓΙΑΤΡΟΥ	1
βαπτιστικό, κόρη + άνδρικό έπώνυμο σέ γενική π.χ. ΕΡΗΝΗ ΝΤΕΡΕΚΗ ΚΟΡΗ	2
βαπτιστικό + 2 άνδρικά βαπτιστικά σέ γενική ΕΡΗΝΗ ΜΙΧΑΛΗ ΘΟΔΩΡΟΥ	1
βαπτιστικό, χήρα + άνδρικό έπώνυμο ΕΡΗΝΗ ΧΗΡΑ ΚΑΛΟΓΕΡΑ	1
χωρίς βαπτιστικό, χήρα + άνδρικό έπώνυμο ΧΗΡΑ ΜΑΓΚΙΠΑ	1
χωρίς βαπτιστικό, σύζυγος + άνδρικό έπώνυμο ΚΑΛΟΘΕΤΟΥ Η ΓΥΝΑΙΚΑ	1
χωρίς βαπτιστικό, σύζυγος + άνδρικό έπώνυμο ΠΑΠΑΔΙΑ ΚΥΡ ΝΙΚΟΛΑ	1
χωρίς βαπτιστικό, όρφανή + άνδρικό όνομα ΑΡΦΑΝΗ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥ [ΛΟΥ]	1
χωρίς βαπτιστικό, κόρη + όνομ. προσδιορισμός άρσενικοῦ γένους π.χ. ΜΟΝΟΒΑΣΙΩΤΗ ΚΟΡΗ	3
γυναικείο όνομα προερχόμενο από άνδρικό βαπτιστικό π.χ. ΚΕΡΑ ΦΩΤΕΝΑ	4
βαπτιστικό + όνοματικός προσδιορισμός θηλυκοῦ γένους π.χ. ΚΙΟΥΡΑΝΝΑ ΚΑΡΤΕΛΟΥΔΕΝΑ	5
βαπτιστικό όνομα π.χ. ΑΣΗΜΙΝΑ	4
όνοματικός προσδιορισμός θηλυκοῦ γένους π.χ. ΚΟΝΤΟΓΛΕΝΑ	3
βαπτιστικό + τοπικός προσδιορισμός σέ θηλυκό γένος ΜΟΣΚΟΥ ΠΑΡΓΙΑΝΗ	1
βαπτιστικό + όνοματικός προσδιορισμός σέ γενική θηλυκοῦ π.χ. ΕΡΗΝΗ ΣΜΑΡΑΓΔΑΣ	5
χωρίς βαπτιστικό (έγγονή) + θηλυκός όνομ. προσδιορισμός σέ γενική ΤΗΣ ΠΑΛΙΑΣ ΑΓΓΟΝΗ	1
ΣΥΝΟΛΟ	84

Δημήτρης Δημητρόπουλος

Τελειώνοντας θά ήθελα νά επανέλθω στό άρχικό ζητούμενο. Τά φορολογικά κατάστιχα, παρά τά προβλήματα καί τίς άνεπάρκειες πού παρουσιάζουν γιά ζητήματα πού σχετίζονται μέ τή δομή καί τή σύνθεση τής οίκογένειας, εΐναι ταυτόχρονα καί μιά πηγή πού, όσον άφορά τέτοια θέματα, παρέχει περαιτέρω δυνατότητες άξιοποίησης. Ή άναλυτική έπεξεργασία τών δεδομένων φορολογικών καταστίχων τής περιόδου τής όθωμανικής κυριαρχίας άπό τό νησιωτικό χώρο, πού εΐναι σχετικά πλούσιος σέ αύτού του τύπου τό άρχειακό ύλικό, παρά τήν έσωτερική ύπονόμευση πού κάθε φορά θά ύφίσταται άπό τόν ίδιο τό χαρακτήρα τών πηγών, μπορεί νομίζω νά προσθέσει κάποιες ψηφίδες σέ ένα ψηφιδωτό πού ή πλήρης εικόνα του εΐναι έξαιρετικά δύσκολο νά άποκαλυφθεί.

Δημήτρης Δημητρόπουλος